

OBSAH

Úvodem	7
I. Kde domov můj (a kdo v něm bydlí)?	25
1. „Musíte utkvět pohledem a prodlít“. Čechy a Češi v britském cestopisectví v letech 1836–1857	27
2. „Země a národ“ – aneb Kde leží Čechy?	65
3. Věrní slovem i skutkem. České národní hnutí a habsburská monarchie v dlouhém 19. století	103
4. Nahé masky. Arthur Breisky aneb Jak být českým dekadentem	126
5. Obraz Dánska u Arnošta Krause	142
II. Nová republika (ve staronovém světě)	159
6. Utváření slovenského města. Československé přejmenování Pressburgu/Pozsony/Prešporoku, 1918–1919	161
7. Česká demokracie 1918–1938. Příklad, nebo parodie?	194
8. České obrazy Evropy za první republiky	229
9. Nákaza světa. Nemoc a epidemie v dílech Karla Čapka z konce třicátých let	253

III. Socialistický svět (československého rázu)	273
10. Václav Černý aneb Západ a Východ	275
11. Cliff do Bratislavy! Rock, pop a jiné západní impulzy v československé kultuře mládeže šedesátých let	299
12. Příliš mnoho slov? Spisovatelé pražského jara očima československých politických vůdců roku 1968	332
13. Boj magické moci razítka s magickou mocí lidovou. Případ Jazzové sekce	351
14. Západní vynález? Objevování českého disentu v sedmdesátých letech	391
IV. Úvod jako konec (pocta Vladimíru Macurovi)	417
15. Český svět Vladimíra Macury	419
Ediční poznámka	433
Seznam vyobrazení	441
Jmenný rejstřík	443

1. „MUSÍTE UTKVĚT POHLEDEM A PRODLÍT“. ČECHY A ČEŠI V BRITSKÉM CESTOPISECTVÍ V LETECH 1836–1857

Roku 1857 vydal Walter White (1811–1893), knihovník a autor cestopisů o periferiích Britského souostroví a Alpách, knihu nazvanou *Červencové prázdniny v Sasku, Čechách a Slezsku*. Vědom si toho, že se čtenáři možná budou výběru jeho destinace podívat, rozhodl se od počátku zdůraznit exotičnost svého úsilí a zahájil příběh *in medias res* rozhovorem v německém knihkupectví: „Jak je možné, řekl jsem knihkupci v obchodní ulici Zeil, že v celém Frankfurtu není k dostání mapa Čech?“, „Jak je to možné?“ odpověděl s vědoucím úsměvem: „Protože do Čech nikdy nikdo nejezdí.“¹ Snazší tak bylo sehnat mapy Tyrolska a Durynska, nebo dokonce Turecka a Černé Hory, ale nakonec White získal, co žádal, a vydal se na cestu, která se uskutečnila patrně roku 1856.

Výrok knihkupce, že do Čech nikdy nikdo nejezdí, je nutno chápat jako básnickou licenci, třebaže hlavními destinacemi Britů, kteří na evropský kontinent cestovali začátkem a v polovině 19. století,

¹ WHITE, Walter: *A July Holiday in Saxony, Bohemia, and Silesia*. London, Chapman and Hall 1857, s. 1. (Anglický zeměpisný název „Bohemia“ v textu celé knihy překládáme jako „Čechy“, „Moravia“ jako „Morava“. Výraz „Bohemian lands“, který v dalších studiích překládáme jako „české země“ v čistě zeměpisném smyslu, jsme v cestopisech nenašli. Analogicky se pak v knize pracuje s německými výrazy „Böhmen“, „Mähren“ a „Böhmische Länder“ – pozn. PB).

stejně jako v průběhu *Grand Tour* ve století předchozím, stále byly Francie, Švýcarsko a Itálie.² Někteří cestovatelé však do Čech doputovali a několik z nich také zveřejnilo zprávu o tom, co spatřili. Aby tedy ospravedlnil, proč vybočil ze zajetých kolejí rekreačního cestování, oslovuje White své čtenáře přímo s varováním, že jim nebude moci nabídnout tak překrásné scenerie jako ve Švýcarsku nebo Tyrolsku. Nabízí jim zato jakousi smlouvu: „Jestliže jste ochotni mne doprovodit do jedné zvláštní země, jež – podobně jako Irsko – je nejmalebnější ve svém pohraničí, do země bohaté na historické památky a vzpomínky, budeme láskyplně putovat spolu. [...] Cestou najdeme příležitost k rozpravě i k pozorování, neboť lidé jsou tam pozoruhodní, a bude o čem číst.“³

White tak svým čtenářům slibuje dva základní prvky cestopisectví: poučení a zábavu. Všechny písemné zprávy, jimiž se budeme zabývat, usilují o vyváženost obojího, ačkoli jsou nevyhnutelně stejně rozličné jako důvody, proč jejich autoři cestují. Pro některé byly Čechy jen krátkou zastávkou na delší cestě, obvykle po Německu nebo po zemích habsburské říše, zatímco jiní v zemi strávili celé měsíce. Někteří cestovali, aby popsali české lázně, jiné vedl zájem o náboženství a pátrali po potomcích husitů, ještě jiní se snažili své čtenáře informovat o politických a společenských poměrech v Rakousku a jeho zemích, a někteří konečně prodlévali hlavně nad malebnými krajinami a architektonickými památkami. Všichni cestopisci však měli společný původ ve vyšší střední třídě, všichni mluvili německy a nikdo z nich neuměl česky, byť se někteří o tento jazyk zajímali. Jejich itineráře byly jeden jako druhý, zahrnovaly návštěvy lázní na západě a severu Čech a Prahu. V jižních Čechách či na Moravě zřídkakdy učinili delší zastávku – ani tehdy, když pak pokračovali dál do Vídně nebo Lince.

² BUZARD, James: A Continent of Pictures. Reflections on the „Europe“ of Nineteenth-Century Tourists. In: *Publications of the Modern Language Association*, roč. 108, 1993, s. 30–44; TÝŽ: The Grand Tour and After (1660–1840). In: HULME, Peter – YOUNGS, Tim (eds.): *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 37–52; BÖRÖCZ, József: Travel-Capitalism. The Structure of Europe and the Advent of the Tourist. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 34, č. 4 (1992), s. 708–741.

³ WHITE, W.: *A July Holiday in Saxony, Bohemia, and Silesia*, s. 9.

Způsoby cestování se mezi lety 1830 a 1860 podstatně změnilly vzhledem k tomu, že cestu značně usnadnilo otevření železnice z Vídně do Brna⁴ roku 1839 a do Prahy roku 1845. Podle *Příručky pro cestující po jižním Německu* Johna Murrayho z roku 1837 trvala cesta poštovním rychlíkem (*Eilwagen*) z Prahy do Vídně šestatřicet hodin, zatímco v roce 1850 jela Florence Nightingaleová vlakem v opačném směru pouze čtrnáct a půl hodiny.⁵ Většinou však naši cestovatelé uvádějí, že se po Čechách pohybovali pěšky nebo s využitím dostavníku.

Murrayho *Příručka* a takřka současně vydávané první bedekry svědčí také o tom, že rekreační cestování se v tomto období začalo stávat běžným a komercializovalo se a střední Evropa se otevírala stále vyššímu počtu turistů.⁶ Autoři těchto raných příruček a cestopisů se

⁴ Britští cestopisci z poloviny 19. století uváděli místní názvy takřka vždy jen v němčině (Brünn) nebo v několika případech v angličtině (Prague, Carlsbad). Způsob zápisu místních názvů byl značně různý (Toplitz, Töplitz, Teplitz atp.).

⁵ *A Handbook for Travellers in Southern Germany; Being a Guide to Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria, & c., The Austrian and Bavarian Alps, and the Danube from Ulm to the Black Sea*. London, John Murray and Son 1837, s. 339 (John Murray byl redaktorem a vydavatelem příručky, autor či autoři v knize uvedeni nejsou); McDONALD, Lynn (ed.): *Florence Nightingale's European Travels. Collected Works of Florence Nightingale*, sv. 7. Waterloo, ON, Wilfrid Laurier University Press 2004, s. 448. Mimo hlavní trasy mohlo cestování být o dost pomalejší, viz HLAVAČKA, Milan: *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středoevropských cestách*. Praha, Argo 1996.

⁶ První bedekr zahrnující i Čechy, *Handbuch für Reisende durch Deutschland und den Oesterreichischen Kaiserstaat*, se objevil v roce 1842. V Praze vycházely turistické příručky v němčině a francouzštině nejspíše od dvacátých let 19. století, např. GERLE, Wolfgang Adolph: *Prag und seine Merkwürdigkeiten. Für Fremde und Einheimische*. Praha, Borrosch 1825 a několik pozdějších vydání; *Guide des étrangers à Prague. Avec un plan de la ville*. Praha, Kronberger et Weber 1836 (s předmluvou Františka Palackého); nebo ZAP, Karel Vladislav: *Wegweiser durch Prag. Ein nothwendiges Handbuch für Fremde, die sich mit den Merkwürdigkeiten der böhmischen Hauptstadt bekannt zu machen wünschen*. Praha, Verlag von Friedrich Kretzschmar 1848. Jeden z cestovatelů uvádí, že v Praze obdržel následující údaje o počtu a složení návštěvníků města: „Počet cestovních pasů, jež prošly pražským policejním úřadem v průběhu roku 1829, dostoupil čísla 51 333, z čehož se 16 074 týkalo cizích obchodníků a turistů, 17 059 manuálně pracujících a 18 200 Židů.“ STRANG, John: *Germany in MDCCCXXXI*, sv. 2. London, J. Macrone 1836, s. 224.

vzájemně inspirovali (nebo si dokonce jeden od druhého vypůjčovali), a nelze tedy prozatím hovořit o jakémkoli plnohodnotném rozdělení úloh mezi těmito dvěma žánry.⁷ Narativy z poloviny 19. století tak představují hybridní útvar, jenž, jak jasně naznačil White, hledal rovnováhu mezi *utile* a *dulce*, tedy mezi užitečným a esteticky přitažlivým.

Cílem cestopisectví je objasnit čtenářům odlišnou kulturu; svými popisy cizích lokalit a etnik vznáší nároky na pravdivost, ale přitom také přislubuje nový vhled do individuálního i kolektivního já.⁸ Cestopisné portréty jsou nevyhnutelně zbarveny autorovým či autorčinným chápáním požadavků a možností žánru, jejich vzděláním, příslušností k sociální třídě a národnosti, věkem, pohlavím, normami a předsudky. Je proto v mnoha ohledech vhodnější analyzovat tyto texty jako prameny ke světonázoru jejich autorů než k popisovaným místům a etnikům. Na druhou stranu, jak poznamenal Bernhard Struck, cestovní zprávy z pozdního 18. a raného 19. století (a platí to rovněž pro mnoho zpráv, o nichž zde hovoříme) často poskytují přesné pozorování a popis i bohaté historické, etnografické, sociální, politické a faktografické údaje. Struck tvrdí, že nelze-li cestovní zprávy číst jako prostou reprezentaci skutečnosti, jako pouhé pozorování, není ani možné je redukovat na čistý diskurz. Jinými slovy, nelze *a priori* vyloučit možnost, že tyto cestovní zprávy fungují jako zdroj informací o předmětech a jevech, jež popisují.⁹

⁷ James Buzard udává, že úspěch Murrayho *Příručky* a bedekrů vedl v polovině 19. století k ostřejšímu žánrovému rozlišení mezi příručkami poskytujícími neosobní, objektivní a praktické informace, a cestopisy, které se nyní mohly více zaměřit na impresionistické popisy osobní zkušenosti cestovatele. BUZARD, J.: *The Grand Tour and After*, s. 48–49.

⁸ SCHULZ-FORBERG, Hagen: *European Travel and Travel Writing. Cultural Practice and the Idea of Europe*. In: SCHULZ-FORBERG, H. (ed.): *Unravelling Civilisation. European Travel and Travel Writing*. Brussels, Peter Lang 2005, s. 13–40, zde s. 13–14, 24–27.

⁹ STRUCK, Bernhard: *Historical Regions between Construction and Perception. Viewing France and Poland in the late-18th and early-19th Centuries*. In: *East Central Europe*, roč. 32, č. 1–2 (2005), s. 79–97, zde s. 82. Tim Youngs také zdráhavě připouští, že cestopisectví může vzdor svému zkreslování a zaujatosti být i užitečným zdrojem pro kulturního historika. YOUNGS, Tim: *Introduction*. In: TÝŽ (ed.): *Travel Writing in the Nineteenth Century. Filling the Blank Spaces*. London – New York, Anthem Press 2006, s. 1–18, zde s. 6.